

ЕТНИЧКА И ПОЛИТИЧКА ДИМЕНЗИЈА ИДЕОЛОГИЈЕ НАЦИОНАЛИЗМА

ETHNIC AND POLITICAL DIMENSION OF THE NATIONALISTIC IDEOLOGY

Abstract: *Nationalism represents one of the most important social and political phenomena on the international political scene. The power and influence of the nationalist ideology to a great extent stems from the fact that it is ethnic and political at the same time, which gives it advantage in relation to some other ideologies which only have a political dimension. As an ethnic and cultural phenomenon, nationalism enables merging of the members of a certain community within a particular, nationally and culturally defined space, by which it fulfills some of the most basic human needs – a need for security and a need for belonging. On the other hand, as a political phenomenon, due to its emotional charge, nationalist ideology has a great mobilizing potential, which gains special importance in the situations and periods of crisis. Political elites, with the help of nationalism, can, in the easiest and fastest way, gather the majority of members of a particular nation around one political, social and national goal, which is of great importance for the stability, prosperity and, after all, very survival of national states.*

Keywords: *Nationalism, nation, national state, identity, politics, primordialism, modernism.*

Сажетак: *Национализам представља један од најзначајнијих друштвених и политичких феномена на савременој политичкој сцени. Моћ и утицај националистичке идеологије у великој мери произилази из чињенице да је она истовремено етничка и политичка, што јој даје предност у односу на неке друге идеологије које имају само политичку димензију. Као етнички и културни феномен, национализам омогућава*

¹ Доцент на Факултету за политичке науке Независног универзитета Бања Лука

међусобно повезивање припадника једне заједнице у оквиру одређеног, национално и културно дефинисаног простора, чиме испуњава неке од основних људских потреба – потребу за сигурношћу и потребу за припадношћу. Са друге стране, као политички феномен, управо захваљујући свом емоционалном набоју, националистичка идеологија има велики мобилизаторски потенцијал, који добија посебан значај у кризним ситуацијама и периодима. Политичке елите, уз помоћ национализма, најбрже и најлакше могу да окупе већину припадника одређене нације око јединственог политичког, друштвеног и националног циља, што је од суштинске важности за стабилност, просперитет и, на крају крајева, сам опстанак националних држава.

Кључне речи: национализам, нација, национална држава, политика, идентитет, примордијализам, модернизам.

УВОД

Национализам представља један од најзначајнијих фактора који обликују међународну политику у савременом свету. Заједно са религијом, овај феномен потенцира значај културе и националног идентитета насупрот „материјалним“ факторима који се често сматрају одлучујућим у глобалној политици. Национализам, као етничка и политичка идеологија, међусобно повезује и обједињује феномене нације, националног идентитета и државе, формулише и усмерава њихове заједничке активности, са циљем да заштити примарне националне интересе одређеног народа.

Моћ национализма у великој мери произилази из тога што ова идеологија припадницима одређене нације пружа историјске хероје, митове о пореклу, визије јединства и сигурности идентитета;² она, стога, испуњава једну од основних људских потреба – потребу за сигурношћу. Према речима једног од најпознатијих теоретичара национализма, Ентонија Смита (Anthony Smith), „(национализам је)...више од политичког стила и доктрине, национализам је облик културе – идеологија, митологија, симболизам и свест – који је остварио глобални утицај, док је нација врста идентитета чији се смисао и приоритет подразумевају овим обликом културе“.³

² Погледати: Michael Ignatieff, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1995.

³ Anthony D. Smith, *National Identity*, Penguin, London, 1991, pp. 91-92.

Национални идентитет пружа појединцима смисао и суштину, стога им помажући да се изборе са, често контрадикторним, осећањима и искуствима са којима се суочавају у свом свакодневном животу. Национална припадност је основни начин стварања заједништва и реда из оног што би иначе био хаос.⁴

ДЕФИНИЦИЈА КОНЦЕПТА НАЦИЈЕ

Нација је сложен појам који означава заједницу првенствено засновану на етничким и политичким основама. Савремени концепт нације углавном се везује за Француску револуцију и настанак модерне националне државе, али одређени број теоретичара дели мишљење да су националне заједнице, у неком облику, старе колико и сама људска цивилизација.⁵ За разлику од неких других категорија као што су раса или државност, нација представља комплексну заједницу коју истовремено сачињавају физички и метафизички, објективни и субјективни елементи, што је и чини сложеним предметом истраживања.

Нација би вероватно најбоље могла да се дефинише као заједница која је истовремено етничка и политичка, сачињена од субјективних и објективних, тј. материјалних компонената. Као етничка заједница, она је заснована на скупу заједничких карактеристика које укључују порекло, територију, језик и културу. Међутим, посебан идентитет који дефинише етничку групу само делимично дефинише нацију, с обзиром на то да нација такође мора да поседује политичку свест. Другим речима, док етничким групама недостаје политичка свест, нације су увек у стању да политички формулишу своје аспирације и свесне су јединствености своје заједнице.⁶ Етничке групе, стога, представљају „пред-националне заједнице“, или потенцијалне нације, али не и нације *per se*.⁷

У савременом друштву управо политичко-културни карактер дефинише одређену нацију и одређује њено место и улогу у односу на друге колективитете. Национална заједница је друштво у својим

⁴ Погледати: Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*, Penguin, London, 1954.

⁵ Погледати: Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishers, Oxford, 1999; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983.

⁶ Погледати: Margaret Moore, *Ethics of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

⁷ Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, Princeton, 1994, pp. 100-103.

интересним, такмичарским, супарничким везама, везама амбиција, друштвених и политичких сукоба, али је уједно и заједница идентитета, заједница ставова и заједница реакција према странцу, нарочито непријатељу. Карактер нације је, међутим, првенствено културно-историјски. Она је културна по заједничким вредностима, обичајима, ритуалима, нормама и веровањима, а историјска по недаћама и искушењима кроз које је прошла током времена, што је заправо чини заједницом судбине. Заједничка историја преноси се с колена на колено унутар породице у виду напева, музике, игре, поезије и књига, да би потом школа интегрисала националну прошлост у дух деце, где оживљавају патње, јади, победе и слава националне историје, мученици и јуначка дела. Такво поистовећивање прошлости са собом самим представља заједништво судбине.⁸

Управо захваљујући чињеници да се у анализи овог феномена често инсистира на примату духовних, културних елемената, неки теоретичари саму нацију дефинишу као суштински субјективан концепт, друштвену конструкцију сачињену од културних артификаата и националних осећања. Према мишљењу Бенедикта Андерсона (Benedict Anderson), нација представља „имагинарну политичку заједницу“ која је инхерентно ограничена и суверена. Нација је имагинарна због тога што, без обзира на величину националне групе, њени припадници никада неће упознати већину других чланова исте заједнице. Она је, истовремено, замишљена као ограничена зато што све нације имају коначне границе иза којих се налазе друге националне заједнице, и као суверена, с обзиром на то да је идеал свих нација слобода и сопствена национална држава.⁹

Иако је субјективан доживљај сопствене националности неопходна карактеристика нације, она не би могла суштински да постоји без „објективних елемената“, односно низа фактора који спајају чланове једне заједнице и чине их једном националном групом. Елементи који сачињавају нацију - заједнички језик, религија, култура, историја, митови и легенде, повезују становнике одређене територије и помажу им да се идентификују једни са другима и препознају своју припадност истоветној националној заједници.

⁸ Едгар Морен, „Национална држава“, у: *Теорија Политике – Ридер*, Драган Симеуновић (ур.), Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 109.

⁹ Погледати: Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1991.

НАЦИЈА, ИДЕНТИТЕТ И НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА

Нације увек поседују висок ниво друштвене солидарности и националне свести, као и заједничку историју и сложен осећај идентитета. Све оне имају неку врсту друштвено потврђене повести о свом народу, приказану у усменим или музичким предањима, историјским уџбеницима и другим јавно расположивим изворима.¹⁰ Њихов заједнички идентитет укључује реторику о неразделивости, суверенитету или аспирацији ка суверенитету, политичкој легитимности, заједничком језику, култури, пореклу и посебном односу према одређеној територији која се сматра домовином.¹¹

Идеја нације нераскидиво је везана за концепт националне државе. У већини случајева, националне заједнице деле аспирацију и жељу да добију или задрже своју сопствену државу, док је циљ и идеал сваког националистичког покрета и идеологије управо национална држава, то јест територијално-политичка јединица чије се границе подударају или приближно подударају са територијалном дистрибуцијом националне групе.

Нација, национални идентитет и држава међусобно су повезани и условљени на више комплексних начина. Као што је нацији потребна држава да би се развијала, ојачала и заштитила од различитих политичких притисака, тако и сама држава има значајну улогу и интерес у стварању и развоју националног идентитета свог становништва. Већина националних идеолога заступа теорију према којој друштвене и културне границе морају да буду недвосмислене, јасно оцртане и дигиталне или бинарне из чега, између осталог, произилази и то да оне морају да се поклапају са просторним, политичким границама.¹²

Да би модерна национална држава несметано функционисала њој је неопходно извесно „поједностављивање“, у одређеним случајевима комплексне, етничке реалности на терену, односно стварање конкретних, недвосмислених националних идентитета из којих проистиче категоризација на припаднике „наше“ и „других“ нација, из које даље произилази јачање осећаја припадности и

¹⁰ Погледати: Michael Hechter, *Containing Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

¹¹ Погледати: Craig Calhoun, *Nationalism*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.

¹² Thomas Hullan Eriksen, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London, 1993, p. 114.

везаности за државу и њене институције.¹³ У појединим случајевима ова поједностављивања нису верне представе реалности, али пошто иза њих стоји државна моћ, она имају могућност да мењају реални свет, чинећи га сличнијим једноставном и лако разумљивом моделу посматрања.¹⁴ Значај утицаја националних држава на обликовање осећаја националне припадности њихових становника, стога, има кључну важност за функционисање, па чак и опстанак, саме државе. Према речима Кетрин Вердери, „она врста доследне особе која “има идентитет“ производ је специфичног историјског процеса: настајања модерне националне државе“.¹⁵

ФЕНОМЕН НАЦИОНАЛИЗМА

Један од најзначајнијих савремених друштвених феномена, произишао из концепта нације, јесте идеологија национализма без које националне заједнице не би имале своју политичку свест ни начин деловања, односно, другим речима, без које би се нације свеле на ниво етничких група.

Иако је велики број утицајних политиколога шездесетих и седамдесетих година прошлог века предвиђао крај доминације емоционалних политичких мотиватора, као што су религија и етницитет, у светској политици, чврсто верујући да ће технолошки развој, постављајући економске интересе појединаца и друштава на прво место, постепено маргинализовати утицај религије и национализма, крај XX века донео је религијски и национални препород на глобалном нивоу, стварајући нестабилност у комплексном, мултикултуралном свету. Као што примећује Ненад Кеџмановић, „реалне социјално историјске тенденције педесетих и шездесетих година прошлог вијека, баш као и глобализација и европеизација осамдесетих и деведесетих, објективно су упућивале на процјене да ће планетарно ширење капиталистичке економије, технологије, тржишта и комуникација све више релативизовати значај етницитета, те да ће поријекло, традиција, језик, сјећања итд. различитих мањинских група које живе у оквиру националне државе

¹³ Погледати: Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983.

¹⁴ Погледати: James Scott, “State simplifications: Nature, space and people“, *Journal of Political Philosophy*, Vol. 3, Issue 3, 1995, pp. 191-233.

¹⁵ Katherine Verdery, “Ethnicity, Nationalism and State Making - Ethnic Groups and Boundaries: Past and Future“, in: *The Anthropology of Ethnicity: Beyond “Ethnic Groups and Boundaries“*, Hans Vermeulen and Cora Govers (eds.), Het Spinhuis, Amsterdam, 1994, p. 37.

бити растворени у за све важећим либералним начелима индивидуалних грађанских права и обавеза. Та тенденција замјене анахроних патријархално-феудалних идентитета модерним либерално-демократским нормама и лојалностима чак је имала симетрично идеолошко упориште на Истоку. Совјетски концепт „социјалистичке нације“ био је на одређен начин пандан америчком „мелтинг поту“. Бројне етно-културне мањине диљем Европе и Америке су бар дио свога изворног идентитета утопиле у већинско окружење путем акултурације и асимилације, и очекивало се да ће узор бивших метропола инспирисати пацификацију племенских тензија и у постколонијалним земљама трећег свијета¹⁶. Међутим, закључује аутор, дошло је до потпуно супротног процеса у којем су „импулси етнизације политичког живота кренули смјером од периферије ка центру па су пробуђени регионални идентитети с обода западне цивилизације оживјели сепаратистичке покрете, Баска и Каталонаца у Шпанији, сјеверних Ираца и Велшана у Британији, Корзиканаца у Француској, Фламенаца у Белгији...Посљедња деценија XX вијека је у ову повратну спрегу између првог и трећег свијета укључила и други свијет када је „лавина суверенизације“ (Григориј Јавлински) захватила најприје регионалну заједницу социјалистичких земаља, па затим и све социјалистичке федерације, те напоследку и све етнички сложене националне државе. А сви покушаји да се ова ланчана реакција умножавања дијелењем заустави у посљедњој карици не дају резултате ни у Закавказју једнако као ни у Србији и Црној Гори, Босни и Херцеговини, Македонији...напросто зато што је то, изгледа, с демократском плурализацијом постао неминован процес који слабије или јаче лупа и на многа друга позната врата или тек само тихо куца на бројна, за сада још непозната, која ће глобализација демократије нагло отворити и баук етницитета проширити, не само Европом“¹⁷.

Национализам представља комплексан политички и друштвени феномен, моћну комбинацију идеологије, осећања и принципа, која се уздиже изнад политичких и државних граница у својој намери да заштити групни културни идентитет и осигура опстанак своје кључне компоненте, нације. Огромна и импресивна моћ национализма може да буде позитивна и уједињујућа, али и деструктивна и дестабилизујућа истовремено, у зависности од тога са које се стране посматра и, често супротстављених, интереса различитих националних група, с обзиром на чињеницу да национализам као политички покрет углавном има за

¹⁶ Ненад Кеџмановић, *Домети демократије*, ФПН, Београд, 2005, стр. 208.

¹⁷ *Ibid.*, стр. 208-209.

циљ остваривање интереса једне нације на рачун друге. Динамичан утицај и моћ овог комплексног феномена нагнали су многобројне научнике из различитих области да анализирају и покушају да објасне његову природу и карактеристике. Истраживање самог национализма не може да се ограничи само на једно поље науке с обзиром на то да припада различитим областима, првенствено политикологији, историји, филозофији, социологији, психологији, антропологији и религији. Сама национална идеологија такође може да има различите форме – религијску, конзервативну, либералну, фашистичку, комунистичку, културну, протекционистичку, интеграционистичку, сепаратистичку, иредентистичку, пан, тако да је највише што поједини теоретичари могу да ураде то да се баве изучавањем појединих врста национализма.¹⁸

Иако је национализам комплексан феномен, његову суштину је релативно лако дефинисати. Национализам је политичка доктрина изграђена на основу три основне тврдње. Као прво, постоји нација са посебним и јасно израженим карактером. Друго, интереси и вредности нације имају приоритет у односу на све друге интересе и вредности. Треће, нација мора да буде што је могуће више независна што обично захтева стицање барем политичког суверенитета.¹⁹

Национализам, односно љубав према нацији, и патриотизам, љубав према држави, наизглед једноставни и лако разумљиви концепти, уједно се налазе међу најконтраверзнијим политиколошким терминима због низа контраверзних појава које се асоцирају са њима. Шта је заправо значење патриотизма? Једна од најшире распрострањених дефиниција овог феномена гласи: „љубав према сопственој држави“ која углавном укључује и „љубав према нацији или националности људи који у тој држави живе“, нарочито ако се њено већинско становништво састоји од једне етнонационалне, расне или језичке групе. С обзиром на то да се љубав према објектима афекције, као што је нечија домовина, углавном сматра врлином, разумљиво је због чега владе широм света уче своје грађане да је љубав према земљи морална обавеза – она ствара осећај припадности политичкој заједници. Национализам, стога, подстиче унутрашњу хармонију и политичку стабилност, и самим тим позитивно доприноси грађанској солидарности и унутрашњем миру. Критичари овог феномена,

¹⁸ John Hutchinson and Anthony D. Smith, *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 1994, p. 3.

¹⁹ John Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester, 1983, p.2.

међутим, истичу да он може да буде потенцијално опасан у својој екстремној форми. „Суперпатриоте“, упозоравају они, су ултранационалисти који свој патриотизам мере степеном мржње и непријатељства према другим нацијама, као и слепим одобравањем сваке политичке одлуке и активности свог сопственог народа.²⁰ Велики број савремених конфликта, наглашавају критичари национализма, потхрањују националистичка осећања којима се подстиче „ратна грозница“, праћена отвореним непријатељством и презиром према карикатуралном имиџу непријатеља.²¹

Заједно са антагонистичким осећањима према припадницима „непријатељских“ нација, један од основних проблема произишао из националистичке идеологије јесте њена идеја о неопходности највишег степена политичког суверенитета. Наиме, сан националиста о стварању њихове сопствене националне државе често подстиче дезинтеграцију већ постојећих држава, што вероватно представља и најпроблематичније питање везано за национализам. Жеља нације да има своју државу је природна; како се истиче у „Четрнаест тачака Вудроа Вилсона“ (Woodrow Wilson's Fourteen Points), право је сваке нације да буде господар своје сопствене судбине, да влада над самом собом и има своју националну територију.²² Овај концепт, међутим, ставља многе постојеће мултиетничке државе у ризичну ситуацију, с обзиром на то да је цепање међународно признатих држава ретко могуће без сукоба и насиља.

Симбиотска веза између национализма и рата представља тему великог броја истаживања у областима политичког насиља и националних идеологија. Међусобна повезаност национализма и рата огледа се у чињеници да национализам пружа легитимитет рату и изборима који се у њему праве, док рат представља конститутивни елемент колективног идентитета.²³ Иако би било екстремно и неистинито тврдити да национализам, сам по себи, директно изазива насиље, тачно је да он олакшава мобилизацију заједнице на етничкој основи и мотивише људе у периодима криза и конфликта. Национализам је, наиме, могуће посматрати кроз шири аспект

²⁰ Charles W. Kegley and Eugene R. Wittkopf, *World Politics – Trend & Transformation*, Thomson – Wadsworth, CA, Belmont, 2004, p. 419.

²¹ Погледати: William Caspary, “New Psychoanalytic Perspectives on the Causes of War“, *Political Psychology 14*, September 1993, pp. 417-446.

²² Погледати: Woodrow Wilson's Fourteen Points, *History Learning Site*, http://www.historylearningsite.co.uk/woodrow_wilson1.htm (приступљено 01. 10. 2015).

²³ Vivienne Jabri, *Discourses on Violence: Conflict Analysis Reconsidered*, Manchester University Press, Manchester and New York, 1996, pp. 139-140.

етноцентричне оријентације. Као и друге форме етноцентризма и он се темељи на ригидној и прожимајућој разлици између припадајуће и неприпадајуће групе. С обзиром на то да етноцентричне идеје наглашавају и фокусирају се на разлике између етничких заједница и нација, често истичући наводну супериорност или угроженост одређене нације, оне самим тим ефективно рационализују веровање у неизбежност рата.²⁴

Различити националистички пројекти широм света често су настајали из дуготрајних борби свим расположивим средствима за аутономију или независност. У случајевима када су њихове аспирације константно потискиване и ултимативно незадовољене, националистичке групе су расле, трансформисале се и јачале, претварајући се у динамичне, опасне и моћне политичке покрете. Управо у таквим ситуацијама националистичке борбе експлодирале су у екстремно насилне конфликте и ратове.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ ИЗУЧАВАЊУ ФЕНОМЕНА НАЦИОНАЛИЗМА

Феномени нације, националног идентитета и национализма представљају предмете истраживања више теоријских праваца који се веома разликују у односу на своје ставове о пореклу, временском трајању, неопходности постојања, основним карактеристикама, као и генерално позитивном, односно негативном утицају ових феномена на људско друштво. Иако постоји одређени консензус по неким питањима везаним за ове концепте, њихова суштинска природа, друштвена улога и значај остају предмет великих неслагања између различитих парадигми и њихових представника. Из овог разлога, свака анализа нације, националног идентитета и национализма треба да узме у обзир ове, често супротстављене, теорије и ставове, како би се што свеобухватније приступило истраживању наведених феномена.

Главне теоријске парадигме посвећене националним феноменима су примордијализам, перенијализам, етно-симболизам и модернизам.²⁵ Иако свака од ових теорија нуди своја сопствена

²⁴ Daniel J. Levinson, "Authoritarian Personality and Foreign Policy", in: *War*, Leon Bramson and George W. Goethals (eds.), Basic Books, New York and London, 1964, p. 135.

²⁵ Примордијализам и перенијализам приступају проучавању нација из историјског угла, истичући праисконске корене модерних националних заједница; основни став ових теорија гласи да историјат модерних националних држава и идеологија не треба мешати са историјом нација као таквих – док су прве релативно

објашњења порекла и природе нација и национализма, највеће разлике могу се уочити између примордијализма, са једне, и модернизма, са друге стране.

Примордијализам сматра националне идентитете друштвеном реалношћу која постоји већ двадесет хиљада година и представља претходницу нација. Према овој теорији, исконске културне везе и национални идентитети не могу да буду избрисани, већ само ослабљени и разводњени различитим друштвеним и политичким активностима. Примордијалисти стога често, на неки начин, изједначавају концепте нације и етничке групе, истичући апсолутни примат етничитета и етничких веза у стварању модерних националних заједница. У складу са тим, представници ове парадигме посебно потенцирају значај националног заједништва заснованог на историји, традицији и култури. Како наглашава један од најпознатијих примордијалистичких теоретичара, Ентони Смит, нације су засноване на обавезивању и заједничким веровањима; оне деле сећања и поседују континуитет, учествују у заједничким активностима и обично су везане за одређену територију, чак и ако нису настајене на њој. Конкретније, нација може да се дефинише као „људска заједница са одређеним

савремени феномени, друге су старе колико и људско друштво. Иако полазе са истих основа, перенијалистичка и примордијалистичка парадигма се ипак, у одређеној мери, разликују. Позадина перенијализма је идеја друштвене еволуције са нагласком на фазама развоја и друштвеној и културној кулминацији. Према мишљењу представника ове теорије, одређене нације су одувек постојале, мењајући се кроз различите историјске периоде. Док се перенијализам, међутим, не бави толико посебним карактеристикама које група људи мора да дели како би чинила нацију, примордијализам обраћа посебну пажњу на „праисконске“ везе засноване на језику, религији, раси, етничкостима и територији, док његови представници такође тврде да су нације природне историјске целине и интегрални елементи људског искуства. Примордијалисти, стога, као и перенијалисти, тврде да су нације вечите, истовремено наглашавајући да су оне такође природне. Са друге стране, модернизам полази са постпуно супротног становишта према којем нације представљају модерне друштвене конструкте, настале тек почетком XIX века, а национализам политичку идеологију коју у потпуности обликују и усмеравају политичке институције. Четврта теорија, етносимболизам, у одређеној мери представља синтезу модернистичких и традиционалистичких погледа на концепте нација, националног идентитета и национализма, мада се у основи првенствено ослања на културно-историјске, односно традиционалне елементе. Ова теорија, наиме, истиче постојање „етничке сржи“ у модерним нацијама, као и значај сећања, вредности, емоција, митова и симбола за национални идентитет, али не искључује ни објективне факторе из своје укупне анализе; више о теоријама национализма видети у: John Armstrong, *Nations Before Nationalism*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1982; Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishers, Oxford, 1999; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca, 1983.

именом, везана за своју домовину, која поседује митове о пореклу, сећања, један или више елемената заједничке културе и одређени ниво солидарности, барем међу елитама“.²⁶ Нације се, наводи аутор, стварају укључивањем читаве популације, а не само елита, у процес, конституисањем законодавних и политичких институција, националне идеологије, међународним признањем и повлачењем граница.

Са друге стране, модернистичка теорија полази од премисе да су до 1800. године, у већини случајева, етнички идентитети постојали искључиво на локалном нивоу. Национални идентитет и јединство наметнути су одозго на доле, од стране европских држава, због тога што су били неопходни за модернизацију економије и друштва. Маргинализовање природности и снаге етничких веза и разлика представља једну од главних карактеристика модернизма. У складу са тим, бројни етнички конфликти се, од стране представника ове парадигме, објашњавају различитим друштвеним, политичким и економским разлозима који, често, немају историјску и етничку димензију.

Према речима Ернеста Гелнера (Ernest Gellner), једног од најпознатијих теоретичара модернизма, нација, национални идентитет, национална држава и национализам представљају продукте модерне, индустријалистичке епохе, који су се појавили у периоду модернизације. Гелнер наглашава да је нација скорашњи феномен чији се корени везују за период Француске револуције; нације и национализам су продукти модернизма и свих процеса и облика развоја савременог западног друштва у протекла четири века, укључујући капитализам, индустријализам, секуларизацију и стварање бирократског државног апарата. Према мишљењу аутора, нација и други феномени проистекли из ње нису нови само у хронолошком смислу, већ и у квалитативном. Наиме, Француска револуција није само поставила темеље нове идеологије, већ је створила и нови концепт друштвене заједнице, нову врсту колективног идентитета, државе и, на крају, нову врсту државног поретка.²⁷

Представници модернистичке теорије иду тако далеко да заправо често негирају неминовност постојања нација и националних држава. Гелнер истиче да нације не представљају природни атрибут човечанства, већ су временом прихваћене као такве. Он даље тврди да су националне заједнице, као и државе, једна од могућности, али не и

²⁶ Anthony D. Smith, *Nationalism*, Polity Press, Cambridge, 2001, pp. 12-13.

²⁷ Anthony D. Smith, “Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner’s Theory of Nationalism“, *Nations and Nationalism*, 2.11.1996, p. 371.

универзална неопходност, као и да ни једне ни друге нису постојале у свим временским периодима и околностима. Поред тога, нације и државе нису зависне једне од других. Национализам као идеологија полази од претпоставке да су нације и државе (судбински) предодређене једне за друге, да једне без других нису потпуне; њихово настајање је, међутим, било независно у односу једних на друге.²⁸ Држава је свакако настала без помоћи нације, док су неке нације настале без сагласности својих матичних држава. Међутим, наводи аутор, спорно је да ли је нормативна идеја нације у свом савременом смислу унапред претпоставила пређашње постојање државе. Стога је важно препознати да је настанак нације блиско повезан са успоном модерне територијалне државе.²⁹

Теоретичари примордијализма и модернизма такође приступају дефинисању националистичке идеологије контрадикторним аргументима. Према мишљењу Смита, национализам представља политичку идеологију солидарности која се често појављивала у различитим формама, увек побеђујући у такмичењу са другим идеологијама. У ствари, примећује Смит, национализам је једна од најутицајнијих доктринарних констелација које су се појавиле од периода револуције у европској филозофији. Аутор наглашава да се национализам као идеолошки покрет позива на историју одређене групе и покушава да уобличи ту историју у осећај заједничког идентитета. Овај идеолошки правац увек се јављао у виду конзистентног скупа захтева и веровања у вези политичког и друштвеног уређења, док његове основне карактеристике могу да се сажму у следећем: човечанство је подељено у нације од којих свака поседује свој сопствени карактер, историју и судбину; нација је једини извор политичке моћи; лојалност према њој превазилази све друге лојалности; да би био слободан, сваки појединац мора да припада или да се идентификује са одређеном националном заједницом; свака нација захтева потпуно самоизражавање и аутономију.³⁰ Ова суштинска доктрина чини основни оквир националистичке визије и обухвата не само домен политике, већ и културе и друштва. Према томе, ова теорија обликује идеју и образложење националистичких активности, као и симболе и институције, који изражавају идеју

²⁸ Ibid., p. 6.

²⁹ Погледати: Anthony D. Smith, “Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner’s Theory of Nationalism“, *Nations and Nationalism*, 2.11.1996.

³⁰ Anthony D. Smith, *National Identity*, Penquin, Hammondsworth, 1991, p. 74.

нације.³¹ Национализам, стога, може бити посматран као посебна идеолошка врста друштвеног и политичког покрета са одређеним „смером кретања“ и препознатљивим профилем и правцем.³²

Са друге стране, Џон Брејли (John Breully) истиче важност национализма као идеологије, али га, ипак, ставља на друго место иза политике, наглашавајући да су државне институције и политички односи они који обликују циљеве национализма.³³ Аутор даље тврди да значај национализма није толико у томе што он директно мотивише већину својих поборника, већ више у томе што он обезбеђује концептуалну мапу која омогућава људима да вежу своје сопствене материјалне или моралне интересе за шири терен активности.³⁴ Другим речима, национализам настаје из неопходности осигуравања осећаја комплексних друштвених и политичких споразума. Националистичка идеологија, у том случају, као одговор модернизму, када се примени у својим симболичким и церемонијалним формама, може да има врло опипљиву моћ.

Представници модернистичке теорије углавном посматрају национализам кроз политичку призму, дефинишући га чисто политиколошким терминима. Према речима Ернеста Гелнера, национализам представља теорију политичког легитимитета, која захтева подударност етничких и политичких граница, и инсистира на томе да етничке границе у оквиру одређене државе не одвајају политичку елиту од остатка становништва.³⁵ Гелнер истиче да је националистичка идеологија првенствено политички принцип на основу којег се изједначавају концепти политичке и националне јединице.³⁶ Национализам као осећање или као покрет најбоље може да се дефинише уз помоћ овог принципа, тако да националистички осећај заправо представља осећање беса подстакнуто нарушавањем овог принципа, или осећање задовољства подстакнуто његовим испуњењем (задовољењем). На сличан начин, националистички покрет такође је мотивисан овим врстама емоција.³⁷

³¹ Anthony D. Smith, *Nationalism*, Polity Press, Cambridge, 2001, p. 22.

³² Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, Duckworth, London, 1971, p. 6.

³³ John Breully, *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester, 1983, p. 72.

³⁴ Ibid.

³⁵ Погледати: Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca, 1983.

³⁶ Ibid., p. 1.

³⁷ Ibid.

У складу са основним постулатима модернизма, представници ове теорије често критикују националистичку идеологију, непрекидно истичући њену наводну неутемељеност на „реалним“ друштвеним, историјским и политичким чињеницама, као и „двоструке аршине“ националистичког погледа на свет. На типично модернистички начин, Гелнер наводи да националистички митови инвертују реалност. Наиме, национализам пропагира и брани културну различитост, док заправо намеће хомогеност како изнутра, тако и између политичких целина. Његов лични имиџ и права природа су у обрнутој (инверзној) вези, са ироничном уредношћу која се ретко среће код других идеологија.³⁸

С обзиром на фундаменталне разлике између различитих теоријских приступа изучавању феномена нација и национализма, постоји мало простора за усаглашавање ставова између теоретичара и концептуалне јасноће између супротстављених парадигми. Дебате које се тичу нација, националног идентитета и национализма заправо су често збуњујуће, због различитих приступа и разумевања ових феномена, као и употребе различитих концепата и дефиниција. Највећа неслагања око дефинисања природе нација и национализма остају између представника модернистичке и примордијалистичке парадигме, које се фундаментално разликују у својим приступима изучавању ових феномена.

НАЦИОНАЛИСТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА ИЗМЕЂУ ПРИМОРДИЈАЛИЗМА И МОДЕРНИЗМА

Комплексну природу нација, националног идентитета и национализма могуће је подробније схватити једино ако се анализира из перспектива обе главне теорије, примордијализма и модернизма. Фундаментална неслагања између представника примордијалистичког и модернистичког правца донекле уносе конфузију у саму анализу феномена национализма и отежавају његово свеобухватно сагледавање из угла етничитета и политике истовремено. Национализам, наиме, није ни могуће посматрати изоловано, као искључиво етнички или искључиво политички феномен, с обзиром на то да су обе димензије подједнако значајне и утицајне. Нема сумње да етнички национализам извире из самог бића једног народа, из колектива, из масе; етнички национализам је јака и моћна емоционална снага којом је свакако могуће манипулисати, али за коју је апсурдно тврдити да је

³⁸ Ibid., p. 124.

„вештачка“, нематнута од стране политичких и интелектуалних елита и несвојствена људској заједници. „Збијање редова“ у оквиру етничких група старо је колико је старо и само људско друштво и његова култура. Основне карактеристике етничког национализма, односно поверење, блискост и везаност у оквиру једног етничког колективитета, као и неповерење, страх и анимозитет према другој, непријатељској заједници, представљају основне, кључне особине различитих културно дефинисаних група, без којих, уосталом, различите нације, културе, цивилизације и све оно што су народи вековима стварали, од језика, религије, традиције, обичаја, државе, архитектуре и уметности, једноставно не би ни постојало.

Са друге стране, сирови етнички национализам тек у рукама политичких и интелектуалних елита једног народа може да добије своју савремену, политички употребљиву, идеолошку форму. Уз помоћ различитих институција, организација, медија, политичких и интелектуалних елита национализам се из културног и етничког претвара у политички феномен, прелази просторне и временске границе, и постаје моћна и утицајна идеологија маса, способна да конституише власт и усмерава мисли и активности великог броја припадника одређеног народа. У тој фази национализам се може описати као претежно политички феномен иако се његова етничка димензија никада не губи, неvezано за интензитет политизације.

Оно што суштински најбоље описује и дефинише национализам јесте његово флуидно кретање које је увек двосмерно. Национална идеологија се никада не имплементира искључиво „одозго на доле“, већ је њено кретање двосмерно; другим речима, политичке елите до одређене границе могу да утичу на понашање маса, али супротно је такође истина. Другим речима, национализам не поседује моћ и утицај уколико не постоји међусобна „размена“ између институција и масе, државе и народа, политичара и њихових гласача – самим тим, национализам мора да има и етничку (културну, примордијалистичку) и политичку (институционалну, модернистичку) димензију да би могао да се наметне као значајан фактор у унутрашњој и спољној политици одређене државе и нације.

Као што је већ истакнуто, без обзира на предвиђања појединих социолога и политиколога из педесетих, шездесетих и седамдесетих година XX века о тренду опадања утицаја етничитета, културе и религије на државу и друштво генерално, локална и међународна

политичка сцена од осамдесетих година, а нарочито након завршетка хладног рата, показала је и наставља да показује управо супротне тенденције – национализам и религија, у различитим облицима, и даље представљају факторе који, у великој мери, обликују међународне односе и врше утицај на њих, а у појединим случајевима чак имају превласт над економијом и геополитиком.³⁹ Из тог разлога нација, као и сви феномени произишли из ње - национални идентитет, држава и идеологија, остају предмети истраживања од суштинског значаја за модерне друштвене науке, као и за глобалну политичку сцену.

Моћ национализма, у великој мери, произилази из чињенице да је он и етнички/културни и политички феномен. Као етнички и културни феномен, национализам омогућава идентификацију појединаца са широм етничком односно националном групом, при томе прелазећи просторне и временске границе, чиме припадници одређене нације могу да испуне неке од основних људских потреба – потребу за сигурношћу и потребу за припадношћу. Са друге стране, као политичка идеологија са јаком емоционалном компонентом, национализам има велики мобилизаторски потенцијал, што је нарочито значајно у кризним периодима, без обзира на то да ли се ради о политичким, безбедносним или економским кризама. Политичке елите, уз помоћ национализма, најбрже и најлакше могу да окупе већину припадника одређене нације око јединственог политичког, друштвеног и националног циља, што је од суштинске важности за стабилност, просперитет и, на крају крајева, сам опстанак националних држава.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1991.
- Armstrong, John, *Nations Before Nationalism*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1982.
- Breuilly, John, *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester, 1983.
- Verdery, Katherine, “Ethnicity, Nationalism and State Making - Ethnic Groups and Boundaries: Past and Future“, in: *The Anthropology of*

³⁹ Погледати: Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија*, Удружење за политичке науке и Чигоја штампа, Београд, 2003; Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, Романов, Бања Лука, 2000.

Ethnicity: Beyond “Ethnic Groups and Boundaries“, Hans Vermeulen and Cora Govers (eds.), *Het Spinhuis*, Amsterdam, 1994.

- Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983.
- Eliade, Mircea, *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*, Penguin, London, 1954.
- Ignatieff, Michael, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1995.
- Jabri, Vivienne, *Discourses on Violence: Conflict Analysis Reconsidered*, Manchester University Press, Manchester and New York, 1996.
- Kegley, Charles W., and Eugene R. Wittkopf, *World Politics – Trend & Transformation*, Thomson – Wadsworth, CA, Belmont, 2004.
- Кеџмановић, Ненад, *Домети демократије*, ФПН, Београд, 2005.
- Levinson, Daniel J., “Authoritarian Personality and Foreign Policy“, in: *War*, Leon Bramson and George W. Goethals (eds.), Basic Books, New York and London, 1964.
- Moore, Margaret, *Ethics of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Морен, Едгар, „Национална држава“, у: *Теорија Политике – Ридер*, Драган Симеуновић (ур.), Наука и друштво, Београд, 2002.
- Smith, Anthony D., “Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner’s Theory of Nationalism“, *Nations and Nationalism*, 2.11.1996, p. 371.
- Smith, Anthony D., *National Identity*, Penguin, London, 1991.
- Smith, Anthony D., *Nationalism*, Polity Press, Cambridge, 2001.
- Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishers, Oxford, 1999.
- Smith, Anthony D., *Theories of Nationalism*, Duckworth, London, 1971.
- Становчић, Војислав, *Политичке идеје и религија*, Удружење за политичке науке и Чигоја штампа, Београд, 2003.
- Scott, James, “State simplifications: Nature, space and people“, *Journal of Political Philosophy*, Vol. 3, Issue 3, 1995, pp. 191-233.
- Хантингтон, Семјуел, *Сукоб цивилизација*, Романов, Бања Лука, 2000.
- Hechter, Michael, *Containing Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Hlland Eriksen, Thomas, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London,

- 1993.
- Hutchinson, John and Anthony D. Smith, Nationalism, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- Calhoun, Craig, Nationalism, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.
- Caspary, William, “New Psychoanalytic Perspectives on the Causes of War“, Political Psychology 14, September 1993.
- Connor, Walker, Ethnonationalism: The Quest for Understanding, Princeton University Press, Princeton, 1994.
- Woodrow Wilson’s Fourteen Points, History Learning Site, http://www.historylearningsite.co.uk/woodrow_wilson1.htm